

ТЕМА 13. ПРАВОВА СИСТЕМА. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ

Сучасний юрист повинен мати досконалу професійну підготовку, одним з вагомих аспектів якої є розуміння сучасних правових процесів як у межах своєї країни, так й на рівні інших країн та в цілому світового співтовариства. Успіх в опануванні знаннями, вміннями та навичками залежить від системного виміру їх сприйняття, чому сприяє вивчення цієї теми, в межах якої формується уявлення про юридичну карту сучасного світу. Засвоєння теоретичних положень цієї теми дає можливість здобути знання щодо поняттєво-структурної характеристики категорії правова система, її функцій, категорії правова сім'я, її співвідношення з правовою системою, основних рис сучасних правових сімей, а також специфіки організаційно-функціональної побудови органів поліції окремих правових систем відповідних правових сімей.

13.1 Правова система: поняття, структура, функції

Категорія «**правова система**» є основою для системного вивчення правової дійсності. Відповідно до багатогранного змісту правової системи варіюються й її визначення.

В юридичній літературі представлені різноманітні точки зору, основні з яких зводяться до того, що **правова система**:

– це система всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або групі держав¹;

– це комплекс взаємопов'язаних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання²;

– це цілісна сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих правових явищ, що формуються суспільством, при необхідності опосередкованих державою, призначених особливими засобами та методами об'єднувати людей в єдиний соціум і регулювати їх відносини з метою самозбереження суспільства та його прогресивного розвитку³;

– це комплекс взаємопов'язаних, взаємоузгоджених і взаємозалежних між собою правових явищ і процесів, які розвиваються системно, циклічно та послідовно, а також правових інститутів, які здійснюють управлінський вплив на суспільні відносини у відповідності з чітко визначеною процедурою⁴.

Інтегруючи різноманітні варіації визначення «**правова система**», вона може бути представлена як *упорядкована сукупність взаємопов'язаних і*

¹ Рабинович П. Основи общей теории права и государства : учеб. пособ. / П. Рабинович. – 7-е изд., с изм. – Х. : Консум, 2005. – С. 194.

² Скакун О. Ф. Теория держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2006. – С. 237.

³ Теория государства и права : курс лекций / [М. Н. Марченко, А. В. Мицкевич, О. Э. Лейст и др.]; под ред. М. Н. Марченко. – Т. 2. – М. : Зерцало, 2004. – С. 27.

⁴ Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.]; за заг ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2010. – С. 135 – 136.

взаємодіючих правових явищ та юридичних процесів, об'єктивно зумовлена закономірностями та особливостями (в тому числі культурними, історичними, географічними) розвитку певного об'єднання людей (громади, суспільства, держави, етносу), яка має внутрішню цілісність, відносну самостійність і циклічність функціонування.

Основні ознаки правової системи:

– є підсистемою соціальної системи, тобто зовнішнім середовищем її функціонування є суспільство, в якому правова система співіснує з економічною, політичною, духовною підсистемами тощо;

– має цілісний характер, який проявляється в єдності елементів, що складають цю систему та зв'язків між ними;

– метою її функціонування є досягнення правопорядку в суспільстві; засобами досягнення мети є діяльність суб'єктів права, що є способом виразу їх зв'язків через правовідносини;

– циклічність функціонування, послідовність розвитку правових явищ та юридичних процесів у правовій системі, що зумовлено генезисом відповідного суспільства.

Як багатогранне явище і відповідно складна теоретична категорія, правова система має власну структуру, щодо змістового наповнення якої в юридичній науці також немає одностайної позиції вчених.

До структури правової системи включають такі елементи:

– суб'єкти права;

– правові норми та принципи;

– правові відносини, правова поведінка, юридична практика, режим функціонування правової системи;

– правова ідеологія, правова свідомість, правові погляди, правова культура;

– зв'язки між вказаними елементами, які визначають результат їхньої взаємодії – законність, правопорядок¹.

У більш детальному викладі сукупність елементів правової системи виглядає таким чином: 1) право як сукупність створених державою норм, що перебуває під її охороною; 2) законодавство як форма вираження цих норм (нормативні акти); 3) правові інституції, що здійснюють правову політику держави; 4) судова та інша юридична практика; 5) механізм правового регулювання; 6) правореалізаційний процес (включаючи акти застосування і тлумачення); 7) права, свободи і обов'язки громадян (право в суб'єктивному значенні); 8) система функціонуючих у суспільстві правовідносин; 9) законність і правопорядок; 10) правова ідеологія (правосвідомість, юридичні доктрини, теорії, правова культура тощо); 11) суб'єкти права (індивідуальні та колективні); 12) системні зв'язки, які забезпечують єдність, цілісність і стабільність системи; 13) інші правові явища (юридична відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус, законні інтереси тощо), які утворюють

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2006. – С. 238 – 239.

«інфраструктуру правової системи»¹.

Сукупність елементів правової системи є сенс розглядати й з точки зору їх розподілу на:

– *статичні (постійні)*, які завжди мають місце і складають своєрідний базис правової системи і до яких відносяться: суб'єкти права, система права, система законодавства, правові принципи, правова культура, правова свідомість, юридичні установи, юридична техніка, юридичні терміни, правова політика;

– *динамічні (змінні)*, які об'єднують своєрідні юридичні процеси: правотворчість, правореалізація, правозастосування, правоохоронна діяльність, правовідносини, юридична практика.

Окремі автори включають до правової системи правоохоронні організації² або правоохоронні, правозастосовні державні органи, призначені для забезпечення і захисту права, боротьби з його порушеннями. Ми розділяємо цю позицію у тому сенсі, що правоохоронні та правозахисні державні органи можуть бути віднесені до суб'єктного (організаційного) складу правової системи, що своєю діяльністю надають динаміку правовій системі, здійснюючи реалізацію права, зокрема, і безпосередньо, правозастосування.

Дещо по-іншому до формулювання структури правової системи підходять дослідники західних країн, виокремлюючи у структурі правової системи такі блоки: правотворчий процес (з тлумаченням правових норм), правозастосовні органи, засади та порядок формування юридичних кадрів, не включаючи у правову систему правову ідеологію³.

При наявному різноманітті позицій стосовно змістового наповнення структури правової системи у працях більшості правознавців співпадає думка про те, що *правова система охоплює такі складові як:*

– *нормативна сторона* (юридичні норми, форми права, принципи права, інститути права);

– *організаційна сторона* (сукупність правових установ, судових і правоохоронних органів);

– *ідеологічна сторона* (сукупність правових поглядів, ідей, правова культура);

– *функціональна сторона* (правотворчість, правореалізація, правозастосування, правоохорона).

Ці сторони (частини), будучи взаємозалежними, в єдності утворюють загальну картину становлення та функціонування певної правової системи в її своєрідності.

Комплексний підхід до характеристики поняття та структури правової системи, відповідна взаємодія її елементів дає можливість визначення *рівнів*

¹ Петелина И. В. Теоретические проблемы Российской правовой системы : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / И. В. Петелина. – Саратов, 1996. – С. 16.

² Синюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию: [монография] / В. Н. Синюков. – Саратов : Полиграфист, 1994. – С. 165.

³ Правові системи сучасності : навч. посіб. для магістр. права / [Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук та ін.] ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2012. – С. 13 – 15.

правової системи:

- *суб'єктивно-сутнісний*, представлений саме суб'єктами права в якості системно виникаючих матеріальних чинників правової системи;
- *інтелектуально-психологічний*, на якому відбувається формування праворозуміння і правової свідомості особи, групи осіб, суспільства;
- *нормативно-регулятивний*, представлений перш за все, основним регулятором суспільних відносин – нормами права, в яких об'єктивуються ідеальні уявлення людей про справедливість, відображаються потреби і ментальність певного суспільства;
- *організаційно-діяльнiсний*, що охоплює систему відносин між суб'єктами права як необхідний атрибут їхньої взаємодії, в якому знаходять свій прояв різні види правової поведінки суб'єктів права
- *соціально-регулятивний*, який розкриває результат цілеспрямованого впливу на суспільство, що здійснюється за допомогою правових і неправових засобів.

Визначені рівні правової системи свідчать, що вона в межах державної організації суспільства виконує відповідні функції як основні напрями її впливу на соціальну дійсність, тенденції її розвитку, напрями взаємодії її елементів в умовах впливу на них зовнішніх і внутрішніх чинників. Серед **функцій правової системи** виділяють:

- *інтегративну* функцію, змістом якої є об'єднання всіх соціальних суб'єктів та соціальних, і власне правових, інститутів в єдине ціле, тим самим, забезпечення цілісності соціуму;
- *комунікативну* функцію правової системи, яка спрямована на поширення правової інформації як одного з різновидів соціальної інформації, що є необхідною складовою життєдіяльності соціуму;
- *регулятивну* функцію, що виражається у формуванні нормативної основи життєдіяльності суспільства;
- *охоронну* функцію, призначення якої полягає в охороні загальнозначущих, соціально важливих відносин шляхом встановлення заборон на дії, що перешкоджають і порушують нормальний порядок функціонування суспільства та держави, та встановлення заходів юридичної відповідальності в разі вчинення правопорушення;
- *ідеологічну* функцію, яка спрямована на формування і розвиток відповідної правової ідеології, що, перш за все, знаходить своє втілення у правових принципах як основоположних засадах, вихідних ідеях права.

У сучасній вітчизняній правовій науці розмежовують **внутрішні та зовнішні функції правової системи**. Серед **внутрішніх функцій** виокремлюють:

- *цільову*, змістом якої є забезпечення взаємодії всіх частин і спрямованість правової системи на досягнення правопорядку;
- *регулятивну*, змістом якої є формування моделей поведінки та забезпечення постійних зв'язків між елементами;
- *відновлювану*, що спрямована на відновлення порушених зв'язків між суб'єктами;

– *організаційну* (субординаційна та координаційна), яка сприяє доцільному забезпеченню зв'язків у системі;

– *контрольну* – спрямована на здійснення соціального контролю за поведінкою суб'єктів.

До *зовнішніх функцій* згідно з цим підходом відносять:

– *адаптаційну*, яка забезпечує збереження системи, співвіднесення з іншими підсистемами соціальної системи;

– *оптимізаційну*, що сприяє вдосконаленню системи;

– *інтегративну*, яка забезпечує існування системи як цілого¹.

Згідно з ще одним наявним підходом виділення внутрішніх і зовнішніх функцій правової системи вони мають дещо інше змістове наповнення. Так, серед *внутрішніх функцій* правової системи виокремлюють такі: а) *просторова* функція – визначає межі правового простору, сферу механізму дії права; б) *суб'єктна* функція – визначає склад, правовий статус, компетенцію та інші характеристики суб'єктів, що діють у правовій сфері; в) *моделююча* функція – встановлює моделі правової поведінки, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, юридичні факти, юридичну відповідальність; г) *ціннісно-орієнтаційна* функція – забезпечує закріплення, ієрархізацію, охорону, розподіл цінностей права, інформування про них, а також створення системи правових цінностей, що характеризують саме право; г) *комунікативна* функція – виражена у правових відносинах, правових зв'язках і правовому спілкуванні. Серед *зовнішніх функцій* основними виступають: а) *функція досягнення соціальної цілісності* – формується в забезпеченні правовою системою єднання всієї системи соціального регулювання; б) *функція правової політики* – спрямована на забезпечення функціонування політичної системи, діяльності різноманітних політичних інститутів; в) *функція збереження національної своєрідності* – пов'язана з особливостями використання в соціальній системі джерел права, правових інститутів, правового менталітету, ставлення до права; г) *функція духовної ідентифікації* – забезпечує відповідність між проголошеними нормами й цінностями і тими, що реально існують у соціумі².

Функції правової системи пов'язані з тенденціями соціального розвитку, які визначають появу нових цілей, рішення специфічних завдань, а також особливу функціональну спрямованість усього різноманіття компонентів складу правової системи. Функціонування правової системи відбувається в нерозривному зв'язку з життєдіяльністю певного соціуму. Тим самим, у будь-якій державі права система, детермінована історичними, географічними, ментальними, національними факторами, і може позначатися *терміном «національна правова система»*.

Пізнання національних правових систем, їх співставлення між собою з метою виявлення спільного та відмінного, що дає можливість типологізувати правові системи в більшій за обсягом правові масиви (правові сім'ї, правові типи, правові кола, групи правових систем) та пізнання останніх в їх

¹ Луць Л. А. Загальна теорія держави і права : навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2008. – С. 403.

² Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : [монографія] / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2012. – С. 104 – 105.

співставленні між собою здійснюється порівняльним правознавством.

Порівняльне правознавство (юридична компаративістика) – це юридична наука, сфера та напрям юридичних міждисциплінарних досліджень, що мають своїм предметом загальні та специфічні закономірності виникнення, функціонування та розвитку національних правових систем, їх типологію, сучасні процеси правового розвитку юридичної карти світу.

Інтегруючи різноманіття підходів типології правових систем як у вітчизняній, так й зарубіжній юридичній науці, є сенс керуватися *сукупним критерієм*, який охоплює:

- спільність історичних коренів виникнення і розвитку правових систем, їх генезис;
- єдність у структурі права, побудові системи права;
- єдину природу та характер норми права;
- спільність основного джерела права, принципів правового регулювання;
- єдність юридичної техніки, правової термінології;
- суб'єкти і процеси правотворчості;
- спорідненість правового мислення, рівень правової свідомості та правової культури соціуму;
- світоглядні засади суспільства.

При схожості національних правових систем за такими та іншими показниками й визначають науково-теоретичне поняття, що відображає *умовну сукупність правових систем як результат їх порівняльного пізнання, і позначається, як правило, терміном «правова сім'я»* (або правовий тип, правове коло, група правових систем). Тим самим, на відміну від правової системи, що являє собою об'єктивно існуюче явище, правова сім'я представляє собою синтетично утворене юридичною наукою аналітичне поняття як результат порівняльно-пізнавального процесу правових систем різних країн.

В юридичній науці пропонується широкий спектр позицій науковців щодо окреслення відповідних правових сімей на юридичній карті світу. Традиційно виокремлюють такі правові сім'ї як *романо-германську, англо-американську, релігійну* (мусульманське (найбільш поширене серед релігійних), індуське, іудейське, канонічне право), *традиційно-звичаєву* правову сім'ю (далекосхідне право, звичаєве африканське право).

13.2 Романо-германська правова сім'я

Однією з «найстаріших» на юридичній карті світу є романо-германська правова сім'я, що охоплює національні правові системи Європейського континенту, і риси якої, через відповідні історико-політичні процеси, мають прояв у різних країнах інших континентів.

Романо-германська правова сім'я (континентальна) – це *сукупність національних правових систем країн континентальної Європи, що мають схожість історичного генезису на основі давньоримського права та його пристосування (разом з канонічним правом і місцевими звичаями) до нових національних умов, спільні засади правового регулювання, подібні риси структури права з поділом на публічне і приватне право, одноманітне*

розуміння природи норми права як правила поведінки загального характеру, єдність системи форм (джерел) права, основною з яких є нормативно-правовий акт.

Романо-германська правова сім'я охоплює дві групи правових систем: романську, до якої відносять Італію, Францію, Нідерланди, Бельгію тощо, та германську, до якої входять Німеччина, Австрія, Угорщина та ін. Суттєвих відмінностей в основоположних рисах ці дві підгрупи не мають, що дозволяє їх об'єднувати в межах однієї правової сім'ї. Їх особливості, здебільшого, пов'язані з історичним шляхом формування та розвитку відповідних правових систем, стилем юридичної мови та юридичної техніки.

Історичними коренями романо-германського права визнаються римське цивільне право (перш за все й особливо для романської групи) та місцеві звичаї і «законои варварів» германських племен (для германської групи відповідно), що й визначили історичний шлях формування та розвитку правових систем континентальної Європи.

Умовно історичний генезис романо-германського права може бути поділений на такі основні періоди:

1. XII ст. – період становлення, що характеризується наявністю звичаєвого та канонічного права, а також рецепцією (приспосовуванням до нових умов, відновленням дії) римського права завдяки діяльності юристів-науковців школи глосаторів і постглосаторів, які вивчали правові документи періоду Римської імперії (зокрема Кодифікацію Юстиніана);

2. XIII – XVIII ст. – період Відродження, основна ідея якого – підготовка суддів та інших юристів-практиків, які б вирішували життєві справи на підставі права, тобто справедливо. Університети сприймалися як засіб розповсюдження ідей права (справедливості), моралі. Право трактувалося як модель соціальної організації, тому повинно було базуватися на гуманістичних засадах. У XVII – XVIII ст. вплив на розвиток романо-германського права мала теорія природного права.

3. Кінець XVIII ст., початок XIX ст. – середина XX ст., характеризується розвитком національного права, національного законодавства, кодифікацією, визнанням нормативно-правового акта основним джерелом права. Теорія природного права уступає місце теорії позитивізму, розвиток якого сприяє створенню національних кодексів.

4. Середина XX ст. – до теперішнього часу, розвиток інтеграційних процесів, пов'язаний із створенням Ради Європи, Європейських співтовариств, формуванням Європейського Союзу, що сприяє процесам уніфікації права в країнах романо-германської правової сім'ї.

Кожен історичний період формування та розвитку романо-германського права привніс певні особливості, що й визначають **основні риси романо-германської правової сім'ї:**

– домінування суб'єктивних прав і свобод, а не обов'язків людини. Право країн континентальної Європи є одним з найбільш гуманістично спрямованих у світі, що підтверджується чинністю відповідних регіональних міжнародно-правових документів, зокрема Європейською Конвенцією про захист прав та

основоположних свобод людини від 4 листопада 1950 р.;

– *галузевий характер права*, що має вияв у сформованих сукупностях правових норм, які регулюють певну сферу однотипних суспільних відносин;

– *чітка побудова структури права*, що знаходить свій вираз у *поділі на публічне і приватне* (до публічного права належать галузі, які визначають статус і порядок діяльності органів держави і відносини індивіда з державою (адміністративне право), до приватного – галузі, які регулюють відносини індивідів між собою (цивільне право), та поділі структури права на матеріальне право як основоположне та процесуальне право як похідне від матеріального;

– *провідна роль у формуванні правових норм відводиться законодавцю*, який визначає характер норми права як загального правила поведінки;

– *єдина ієрархічно побудована система форм (джерел) права, домінуюче місце в якій посідає нормативний акт, наявність писаних конституцій як основних законів держави*;

– *високий рівень нормативних узагальнень, що досягається завдяки кодифікації*, результатом якої є галузеві кодекси;

– *суттєве значення підзаконних нормативно-правових актів*. Крім законів у власному значенні слова, «писане право» країн романо-германської правової сім'ї містить також норми і приписи, прийняті на виконання законів, та видані не парламентом, а іншими державними (адміністративними) органами;

– *правовий звичай є другорядною формою (джерелом) права*. Звичай діє як «доповнення до закону», сфери застосування звичаю «крім закону» і «проти закону» дуже обмежені прогресом кодифікації, хоч існування таких й не заперечується;

– *юридичний прецедент виступає в якості допоміжної форми (джерела) права*. У більшості країн континентальної Європи судова практика набуває характеру джерела права, коли певна правова проблема однозначно підтверджена при вирішенні низки аналогічних справ і дане рішення підтверджене авторитетом вищої судової інстанції. При цьому судовий прецедент можна розглядати тільки як виняток з правила, який не порушує основоположного принципу верховенства закону, хоча й набуває певного значення у правотворчій діяльності держави;

– *особливе значення має правова доктрина*, що на різних історичних етапах розвитку цієї правової сім'ї відіграє вагомий роль у правотворчій і правореалізаційній діяльності (особливо при підготовці законів і при їх тлумаченні).

Розвиток людства, необхідність вирішення загальносвітових проблем спричинили інтеграційні світові процеси, одним з проявів яких стало створення міждержавних (міжнародних) організацій та об'єднань як універсального, так й регіонального характеру. Це сприяло виділенню в юридичній науці на сучасному етапі її розвитку нових типів правових систем, а саме: міждержавної та наднаціональної, що покликані розв'язувати невідомі раніше за обсягом і складністю завдання, які держави не можуть вирішити внутрішніми методами. Прикладами таких типів правових систем є правова система Ради Європи (як міждержавна) та правова система Європейського Союзу (як наднаціональна),

що функціонують у межах романо-германської правової сім'ї, визначаючи сучасний етап її розвитку, який характеризується високим ступенем процесів правової гармонізації, інтеграції та уніфікації права.

Правова система Ради Європи як міжнародної регіональної організації характеризується такими ознаками: 1) функціонування її в межах, визначених установчим документом (Статутом) та у відповідності із загальновизнаними міжнародними (універсальними та регіональними) нормами і принципами; 2) наявність основних елементів – суб'єктів міжнародного права; 3) наявність загальних міжнародно-правових норм, що об'єктивуються у відповідних зовнішніх формах права; 4) значна роль судових прецедентів у галузі захисту прав людини; 5) наявність у Європейського Суду з прав людини, в низці випадків, нормотворчих функцій; 6) формування загальноєвропейських правових стандартів, насамперед, у галузі захисту прав людини.

До основних ознак, що характеризують *правову систему Європейського Союзу*, можна віднести: 1) функціонування на основі та в межах, визначених установчими документами, а також у відповідності із загальновизнаними нормами та принципами міжнародного права; 2) наявність основних елементів – суб'єктів міжнародного права, насамперед, держав-учасниць; 3) наявність органів, що виконують нормотворчі та правозастосовні (зокрема судові) функції; 4) наявність системи права з поділом її на первинне та вторинне право; 5) наявність спільного правового поля для норм міжнародного, національного права та права Співтовариств; 6) особливий характер системи джерел права, серед яких найбільшу значимість мають установчі договори та інші джерела первинного права; 7) наявність джерел «вторинного права», серед яких важливе місце займають регламенти і директиви, та «третинного» – судових прецедентів; 8) високий рівень правової уніфікації; 9) наявність ефективних засобів нормативно-правової інтеграції; 10) визнання пріоритету дії норм права Євросоюзу над нормами права держав-учасниць у разі виникнення розбіжностей між ними; та прямої дії низки норм права Євросоюзу в національних правових системах¹.

Основні риси романо-германської правової сім'ї певним чином обумовлюють організаційно-функціональну побудову судових і правоохоронних органів держав, національні правові системи яких входять до цієї правової сім'ї. Так, в організаційно-функціональній побудові судових систем постулюється принцип спеціалізації, а також є наявними окремі прояви «непрофесійного судочинства», тобто здійснення правосуддя в передбачених законом випадках особами, які не мають професійної юридичної освіти. Особливістю організаційно-функціональної побудови прокуратури держав континентальної Європи є належність її до виконавчої влади і підлеглість Міністерству юстиції, при цьому в сфері компетенції певного суду загальної юрисдикції здійснюють свої повноваження й відповідні органи прокуратури. Міністерства внутрішніх справ зазначених держав, у складі яких функціонують

¹ Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. А. Луць. – К., 2005 – С 10 – 11.

поліцейські служби, посідають одне з центральних місць у державному апараті і справляють відчутний політичний вплив на різні сфери життєдіяльності держави. Організаційно-функціональна побудова поліції характеризується наявністю підрозділів, покликаних посилювати поліцейські функції, безпосередньо спрямованих на забезпечення громадської безпеки і порядку (наприклад, у Німеччині – поліція готовності, Франції – Національна жандармерія).

Завдяки суспільно-політичним та економічним процесам різних історичних етапів розвитку світового співтовариства характерні риси романо-германського права зазнали поширення майже на всіх континентах світу (Північній і Південній Америці, Африки, Азії).

Правова система України за своїми типологічними ознаками може бути віднесена до романо-германської правової сім'ї. Під впливом глобалізаційних процесів та в умовах реформування, розвиток сучасної правової системи України характеризується: 1) активним формуванням основних структурних частин, що сприяє правильному співвідношенню та взаємодії елементів; 2) формуванню механізму самоорганізації, який концентрує зусилля суспільства на необхідному стані рівноваги; 3) поступовим приведенням правової системи у відповідність з міжнародними стандартами, насамперед – європейськими, утвердженням під впливом цих вимог принципів правової, демократичної держави та громадянського суспільства; 4) спрямованістю правового регулювання загальновизнаними нормами та принципами міжнародного права; 5) урізноманітненістю в юридичній науці методологічних підходів до праворозуміння; 6) створенням нових інститутів і галузей права та законодавства, виникненням міжгалузевих (комплексних) інститутів законодавства; 7) урізноманітненням зовнішніх форм права, що забезпечує динамічність, гнучкість правової системи суспільства¹.

13.3 Англо-американська правова сім'я

Географія поширення англо-американської правової сім'ї охоплює країни різних континентів, у той чи інший спосіб історично чи генетично пов'язані з Англією.

Англо-американська правова сім'я (сім'я загального права) – це сукупність національних правових систем, що мають своїм історичним джерелом англійське загальне право, схожість в основних засадах правового регулювання, подібні риси структури права із превалюванням процесуального права, одноманітне розуміння природи норми права як казуального правила поведінки, створеного судовою практикою, та домінуючої форми права – судового прецеденту. До англо-американської правової сім'ї відносяться правові системи Англії та Уельсу, Північній Ірландії, Австралії, Сполучених Штатів Америки, Канади, Нової Зеландії та деяких країн Британської Співдружності.

¹ Теорія держави та права : підруч. / [Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОРМ О. С. Ліпкан, 2011. – С. 304.

Історичним джерелом і основою англо-американської правової сім'ї є англійське загальне право. Термін «загальне право» має подвійне тлумачення. Як правило, під цим терміном розуміють право англо-американської правової сім'ї. У вузькому значенні «загальне право» розуміється як право англійських королівських судів, що розроблялося для всієї країни, на протигагу місцевим звичаям.

В історії англійського права виділяють такі основні періоди:

1. До 1066 р., у цей період правосуддя здійснювалося на підставі місцевих звичаїв.

2. 1066 – 1485 рр. (до встановлення династії Тюдорів), у цей період відбувалося становлення та утвердження загального права. Компетенція королівських судів поступово розширювалась і наприкінці середніх віків вони перетворилися на єдиний орган правосуддя.

3. 1485 р. – друга половина XIX ст., це період реформації та модернізації англійського права, розквіту загального права, і водночас формування паралельної загальному праву системи правоположень – права справедливості як системи управлінських рішень лорда-канцлера та його адміністрації. Об'єднання цих двох систем права відбулося в результаті судово-правової реформи Англії 1873 – 1875 рр.

4. 1875 р. – по наш час, коли прецедентне право розвивається паралельно з розвитком статутного права (законодавства).

Історичний шлях розвитку англійського права визначив його специфіку та вплинув на формування ***основних ознак усієї англо-американської правової сім'ї, до яких відносяться такі:***

– *структуру права становить загальне право і право справедливості. Цей поділ на сучасному етапі є відносно умовним і носить історичний характер, але залишається однією з показових характеристик англо-американського права. Загальне право було сформоване як комплекс судових рішень, що базується на професійній традиції суддів, за участю суду присяжних. Право справедливості було сформоване в ході діяльності лорда-канцлера як рішення високого посадовця щодо пом'якшення суворих судових рішень, посилаючись на загальні принципи права, поняття добра, гуманності, справедливості. При їх об'єднанні (у 1873 – 1875 рр.) були збережені процесуальні форми – і загального права, і права справедливості, хоча вони й різнились між собою: право справедливості – це сукупність справ, що розглядаються переважно шляхом письмової процедури, а загальне право – сукупність справ, які розглядаються шляхом усної процедури;*

– *правові норми сформовані здебільшого в інститутах правах, без чіткого галузевого характеру. При цьому в англійському праві існує деяке розмежування галузей законодавства, зокрема щодо належності судової справи до тих чи інших галузей законодавства і визначення, до якого права – загального чи права справедливості, відноситься певна судова справа. Загальне право охоплює питання кримінального, договірнього, цивільно-деліктного права, а до права справедливості відносяться питання нерухомості, довірчої власності, торгівлі, успадкування тощо;*

– відсутній поділ права на публічне і приватне, домінуюче значення має процесуальне право в порівнянні з матеріальним. Історично в англійському праві, а згодом й у цілому в англо-американській правовій сім'ї важливим для юриста вміти порушити справу, правильно віднайти форму позову;

– наявність статутного права (законодавства), яке формувалося під впливом вимог судової практики, протягом багатовікової історії розвитку права в Англії було другорядним і посіло своє гідне місце серед форм (джерел) права лише в останнє століття. Протягом ХХ ст. серед форм (джерел) права істотно зростає й роль делегованого (адміністративного) законодавства, особливо в таких сферах як охорона здоров'я, освіта, соціальне страхування, деякі правила судочинства. Здебільшого статuti та акти делегованого законодавства зазнають консолідації;

– провідна роль у правотворчості відводиться суддям, які у процесі судового розгляду юридичних справ, приймаючи судові рішення, створюють норми права, що носять індивідуальний (казуїстичний) характер;

– основною формою (джерелом) права виступає судовий прецедент (правила поведінки, сформульовані суддями в їх рішеннях з конкретної справи, які поширюються на аналогічні справи). Прецедентом вважається лише та частина судових рішень, що є вихідною позицією, тобто на якій базується рішення. Інша частина – це те, що необхідно для рішення, так зване «попутно сказане», не вважається обов'язковим. Однак питання про розмежування правоположення і «попутно сказаного» залежить від точки зору судді;

– правові звичаї виступають в якості допоміжних форм (джерел) права, особливо у сфері конституційного права, і в деяких випадках набувають обов'язковості в разі їх старовинності;

– правова доктрина як концептуально оформлена думка відомих учених з питань права носить прагматичний, прикладний характер, і спрямована здебільшого на обслуговування потреб судової практики;

– домінують права та свободи особи, що забезпечені судовим захистом, а не її обов'язки.

У межах англо-американської правової сім'ї певними **специфічними особливостями характеризується право Сполучених Штатів Америки**, що зумовлені федеральною формою державного устрою цієї країни, а також, зокрема менш «жорстким» правилом судового прецеденту (вищі судові інстанції не зв'язані своїми прецедентами на відміну від Англії), більшим значенням в якості джерела права законодавства, наявністю писаної конституції як основного закону держави, наявністю не тільки консолідованих, а й кодифікованих актів тощо. При цьому у праві Сполучених Штатів Америки позиціонується принцип верховенства Конституції США і на цій основі існує відповідна ієрархія джерел права: 1) федеральна конституція; 2) федеральні законодавчі акти, договори та правила судового розгляду; 3) федеральні адміністративні положення; 4) федеральне загальне право; 5) конституції штатів; 6) законодавчі акти штатів і правила судового розгляду; 7) адміністративні положення штатів; 8) загальне право штатів. У загальному, право Сполучених Штатів Америки орієнтоване у своєму розвитку на «гнучку

правотворчість».

Основні риси англо-американської правової сім'ї відповідним чином визначають особливості організаційно-функціональної побудови судових і правоохоронних органів, зокрема наявність спеціалізованих судів без виділення їх в окремі судові системи; наявність суду присяжних; організаційна підпорядкованість прокуратури, функціональне призначення якої полягає у здійсненні кримінального переслідування, Міністерству юстиції; децентралізоване управління в системі Міністерства внутрішніх справ (поліції).

Так, на прикладі Англії та США можна зазначити про певну гіпертрофію судової влади, широкі повноваження прокурорів як представників виконавчої гілки державної влади, особливо при розв'язанні питань про розслідування злочинів, пред'явленні офіційних обвинувачень і судовому переслідуванню, але при цьому діяльність прокурорів, певним чином, підлягає нагляду з боку судової влади.

Британська поліцейська служба організована переважно за територіальним принципом відповідно до чинного адміністративно-територіального поділу, а також за функціональним принципом. Регулярна поліція Англії складається з поліції, яка носить форму, і поліції «в цивільному». Основними завданнями поліції «у формі» є несення патрульної служби: попередження злочинів, регулювання дорожнього руху, охорона життя і власності населення. У завдання поліції «в цивільному» входить, головним чином, розкриття і розслідування злочинів. Кожний поліцейський загін має свій власний слідчий підрозділ, службовці якого працюють головним чином «у цивільному».

Різноманітність поліцейських функцій у США, представляється доцільним інтегрувати у три основні групи: боротьба з порушеннями традиційного кримінального законодавства; адміністративна діяльність, пов'язана з контролем за дотриманням норм і правил в різних сферах суспільного життя; виконання функцій соціальної допомоги. Основний тягар у виконанні названих напрямів лягає на місцеву поліцію, всі її підрозділи і служби, серед яких одне з провідних місць належить патрульно-постовій службі, першочерговим завданням якої є попередження злочинів і правопорушень¹.

13.4 Мусульманське право

Мусульманське (ісламське) право являє собою своєрідний юридичний феномен з релігійним змістом і поширене у країнах, населення яких переважно сповідує іслам як одну із світових релігій.

Мусульманське право – це комплекс соціальних норм, фундаментом і головною складовою частиною якого є релігійні установлення і приписи ісламу, а також органічно пов'язані з ними моральні та юридичні норми, що регулюють суспільні відносини всередині громади, яка сповідує іслам.

Генезис мусульманського (ісламського) права може бути представлений у чотирьох основних етапах:

¹ Тюріна О. В. Сучасні національні правові системи : навч. посіб. / О. В. Тюріна. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 148.

1. Зародження та початковий етап розвитку ісламського права (VII ст.).
2. Етап доктринальної розробки ісламського права в період становлення Арабського Халіфату і поява перших ісламсько-правових шкіл (VII – XIII ст.).
3. Розвиток ісламського права в епоху Османської імперії і період «ісламської реформації» як спроба адаптації його положень до нових умов (кінець XIII – перша половина XX ст.).
4. Сучасний етап (друга половина XX ст. – до теперішнього часу)¹.

Основні риси мусульманського права:

– *головним творцем права визнається Аллах*, а тому правові приписи є непорушними і підлягають суворому дотриманню. Ісламська релігія виступає в якості правоутворюючого феномена по відношенню до мусульманського права;

– *тісне переплетіння юридичних положень з релігійними, філософськими, моральними, звичасвими правилами поведінки*, що мають й національні особливості в кожній країні, в якій сповідується іслам;

– *персоніфікований характер правових положень*, що поширюють свою дію на осіб, які сповідують іслам;

– *структура права об'єднує дві категорії норм*: а) правила релігійного культу («ібадат»); б) правила поведінки мусульман з мусульманами та з не мусульманами («муамалат»), що охоплюють норми цивільного права, міжнародного права, кримінального (деліктного) права, особистий статут, судове право, а також владні (державні) норми (норми конституційного права, військового права тощо);

– *основоположними джерелами права є – Коран* (головна священна книга мусульман, у якій зібрані різноманітні проповіді, обрядові, моральні та юридичні настанови, молитви, повчальні розповіді та притчі, які проголошував Магомет як пророк Аллаха), **Сунна** (висловлювання, дії та випадки з життя Магомета), **Іджма** (узгоджений висновок стародавніх правників (муджтихідів) як знавців ісламу про обов'язки правовірного, наданий на підставі тлумачення Корану і Сунни), **Кійяс** (висновок за аналогією, значення якого полягає в тому, що правова проблема може бути вирішена на підставі аналогії з тим, що міститься в Корані та Сунні);

– *пріоритет імперативних норм над диспозитивними нормативними приписами*. Тим самим, домінування у правових приписах обов'язків особи, а не її прав і свобод. Виділяють чотири види обов'язків мусульман: обов'язки перед Аллахом, обов'язки перед самим собою, обов'язки перед іншими мусульманами, обов'язки перед тими, з ким мусульманин перебуває в особистих відносинах.

В ісламській правовій доктрині права та свободи людини мають божественне походження і засновані на релігійних нормах, виражених у Корані та Сунні. В ісламській концепції прав людини виокремлюють такі найбільш важливі принципи як свобода, котра заснована на дозволі того, що не заборонено ісламом; гідність, що визначає виключне місце людини серед усіх

² Бехруз Х. Эволюция исламского права: теоретико-компаративистское исследование : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Бехруз Хашматулла. – О., 2006. – С. 67.

творинь Аллаха; рівність мусульман незалежно від кольору шкіри, мови, національного походження; справедливість, яка повинна бути покладена в основу міжособистісних відносин і вирішення спорів між індивідами.

Серед різноманітних класифікацій прав і свобод людини в ісламському праві, найбільш поширеною є поділ їх на ті, які належать Аллаху; ті, які надані індивідам і змішані, що відповідають божественним та індивідуальним інтересам. Таке своєрідне розуміння прав людини, що суттєво відрізняється від західної концепції прав людини, знайшло своє відображення в регіональних актах, прийнятих Організацією Ісламської Конференції (з 2011 р. – Організація ісламського співробітництва), зокрема Загальна ісламська декларація прав людини (1981 р.), Каїрська декларація по правам людини в ісламі (1990 р.), Арабська хартія прав людини (1994 р.). У той же час Загальна декларація прав людини, прийнята ООН 10 грудня 1948 р., з певними застереженнями отримала підтримку в тих ісламських державах, які приймали участь у розробці Статуту ООН у м. Сан-Франциско у 1945 р. (Єгипет, Ірак, Іран, Ліван, Саудівська Аравія, Сирія, Індонезія, Туреччина).

У сучасному світі мусульманське право співіснує і взаємодіє з іншими правовими системами, зазнаючи впливу загальносвітових тенденцій правового розвитку. Ці прояви, так само, як й ступінь традиційно мусульманських принципів і норм, не є однаковими в різних ісламських країнах, що дає підстави з юридичної точки зору відокремлювати *поняття мусульманське право і право мусульманських країн*.

Національні правові системи ісламських держав за ступенем збереження мусульманського права як системи нормативного регулювання умовно можна розподілити на такі групи:

- національні правові системи, в яких широко застосовують мусульманське право (Саудівська Аравія, Іран, Пакистан);

- національні правові системи, в яких звужена сфера дії мусульманського права із збереженням його основоположних канонів (Йеменська Арабська Республіка, Лівія, Судан, Бахрейн, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати);

- національні правові системи, в яких мусульманське право регулює окремі сторони суспільного життя, перш за все шлюбно-сімейні відносини (Єгипет, Ірак, Ліван, Марокко, Алжир, Туніс, Йемен);

- національні правові системи, в яких мусульманське право визнається не на державному, а на суспільному рівні (Туреччина).

Неоднаковий стан правового розвитку мусульманських держав свідчить про відповідно різні масштаби процесу вестернізації, тобто запозичення національними правовими системами цих країн окремих ідей, принципів, норм і форм права з боку інших правових систем, перш за все романо-германської та англо-американської (в залежності від рівня співробітництва, міграції населення та інших чинників, що відповідно сприяли впливу або права континентального, або права загального на правові системи певних ісламських держав). У тих мусульманських державах, які в силу економічних, політичних та інших відносин, зазнали вестернізації з боку означених правових систем та міжнародного права, у сферах суспільних відносин, що виходять за межі

особистого статуту і не стосуються священних основ ісламу, застосування норм власне мусульманського права поступається нормам, запозиченим у романо-германському чи англійському праві, що впроваджується через прийняття державою нових законів, кодексів або поступово встановлюється судовою практикою, особливо це стосується регулювання у сфері конституційних, торговельних, трудових, процесуальних відносин тощо.

Процеси ісламізації та вестернізації, які в певному сполученні зазнають мусульманські держави, зумовлюють й відповідну специфіку організаційно-функціональної побудови їх судових систем. У переважній більшості ісламських держав судові системи мають дуалістичну побудову і складаються з шаріатських (релігійних) судів, компетенція яких, перш за все, пов'язана із справами щодо «особистого статусу», в яких правосуддя відправляється судьями-каді, та світських судів, які, як правило мають відповідну спеціалізацію, при цьому судові системи мають відповідні ієрархічні рівні – суди першої інстанції, апеляційні суди, вищі судові інстанції, та сформовані з урахуванням територіального устрою відповідної мусульманської держави. До органів правосуддя в мусульманських державах, як правило, належить й прокуратура, що очолюється міністром юстиції, головна функція якої полягає в підтримці обвинувачення. В окремих ісламських державах прокуратура відсутня, функції з підтримки обвинувачення виконує служба обвинувачення, що є складовою поліції. Поліція в ісламських державах організована за територіальним принципом і має в державах, в яких правова і судова системи є суто релігійними (наприклад, Саудівська Аравія), поділ на релігійну поліцію (яку називають поліцією моралі або шаріатською гвардією), що контролює дотримання норм шаріату, здійснюючи охорону громадського порядку, та виконує рішення шаріатських судів, та світську поліцію, що займається розкриттям злочинів.

13.5 Традиційно-звичасва правова сім'я

Однією з суттєвих рис кожної правової системи є показник сприйняття права як соціального інструмента регулювання суспільних відносин. За цим показником традиційно-звичасва правова сім'я має яскраво виражену специфіку. І саме за цим показником доволі несхожі між собою правові системи країн Далекого Сходу та Африки умовно об'єднуються в одну правову сім'ю – *традиційно-звичасву*, яка відповідно представлена *традиційним правом* (правові системи країн далекосхідного регіону) та *звичасвим правом* (правові системи африканських держав і Мадагаскару).

Традиційно-звичасва правова сім'я – це сукупність правових систем тих суспільств, в яких споконвічно панувало філософсько-моральне уявлення про соціальне життя як частину природного світопорядку, зразком для суспільного устрою виступала соціальна гармонія, забезпечення якої є метою неписаних правил поведінки, освячених традицією. Гармонія, від якої залежить рівновага у світі та щастя людей, має два аспекти: гармонія між людством і природою, при якій поведінка людей має відповідати природному порядку; гармонія у людських взаєминах, при якій ключовою є ідея згоди, консенсусу.

Серед основних ознак традиційно-звичаєвої правової сім'ї можна виокремити такі:

– домінуюче значення в системі форм (джерел) права посідають звичаї і традиції, що носять, як правило, неписаний характер і передаються з покоління в покоління;

– звичаї та традиції, що мають високий рівень архаїчності, являють собою синтез юридичних, моральних, ідеологічних приписів, які склалися історично, регулюють відносини всередині певної спільноти, і визнаються державами;

– судова влада керується ідеєю примирення при здійсненні правосуддя;

– істотне значення в якості форми (джерела) права набуває законодавство, певне значення має судовий прецедент.

Традиційне (далекосхідне) право.

Так як традиційне право панує у країнах Далекого Сходу (Китай, Японія, Бірма, Корея), його, як правило, іменують *далекосхідним правом*, яскравими представниками якого є правові системи *Китаю* та *Японії*. Китайська цивілізація є однією з найвеличніших і найстародавніших на Сході. Держава та право виникли в Китаї у II тис. до н. е. і протягом значного періоду розвивалися під сильним впливом філософських вчень даосизму, конфуціанства і легізму. У XX ст. в історії Китаю відбувалися різкі та значні зміни. *Сучасне право Китаю* – це складний за змістом, об'єктивно зумовлений масштаб свободи, що виражається, по-перше, через систему традиційних уявлень про гідну поведінку, що глибоко укорінилася у свідомості суспільства, і підтримується силою моральної відповідальності перед суспільством; і по-друге, через систему загальнообов'язкових формально визначених норм, що підтримуються силою державного примусу¹. На сучасному етапі правова система Китайської Народної Республіки носить змішаний характер, являючи собою поєднання давніх правових традицій і сучасного законодавства, заснованого на ідеях «соціалізму з китайською специфікою», а також окремих рис романо-германського права.

Специфіка правової системи Китайської Народної Республіки знаходить своє відображення й у організаційно-функціональній побудові судової системи цієї країни. Примирливий характер судочинства, заснований на конфуціанській концепції праворозуміння, продовжує впливати на функціонування судової системи сучасного Китаю, що знаходить прояв у здійсненні правосуддя не тільки судами, а й народними примирними комісіями, що є своєрідними неофіційними органами «народного правосуддя», до складу яких входять суспільні примирителі, основне призначення яких – вирішувати різні конфлікти в цивільних спорах, незначних кримінальних порушеннях, а також з питань шлюбу, спадкування, житлових і земельних питань².

Ще одним представником традиційного далекосхідного права є *правова*

¹ Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учеб. / А. Х. Саидов ; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юрист, 2000. – 448 с.

² Куманин Е. В. Юридическая политика и правовая система Китайской Народной Республики : [монография] / Е. В. Куманин. – М. : Наука, 1990. – С. 83.

система Японії. Впродовж декількох століть своєї історії, до середини XIX ст. Японія фактично була ізольована від зовнішнього світу та перебувала під суттєвим впливом Китаю, що позначилось й на її правовому розвитку. Визначальним в історії Японії став період 60 – 80 рр. XIX ст., пов'язаний із буржуазною революцією, що призвела до суттєвих реформ соціального, економічного, державно-політичного і правового характеру, за яких вплив китайської ідеології на японський світогляд почав швидко зменшуватися. Після Другої світової війни японське право зазнало суттєвих змін під значним впливом права Сполучених Штатів Америки. Сучасне японське право за своєю структурою нагадує західне, але водночас воно діє у своєму власному традиційному культурному середовищі, яке формувалося століттями в умовах відсутності тривалих контактів із західною культурою. Це приводить до висновку про те, що за подібності моделей права практика його функціонування та реалізації істотно відрізняються¹. Це підтверджується й поширеною процедурою примирення у сфері здійснення правосуддя.

Звичаєве (африканське) право.

Під терміном «*звичаєве (африканське) право*», як правило, мають на увазі традиційний тип права, який існував у африканських народів до їх колонізації. Поступово право африканських країн було сформоване на основі племянних традицій і звичаїв, права європейських метрополій та сучасних правових новел.

Це підтверджується *генезисом права африканських країн*:

1. Етап звичаєвого африканського права, що являло собою сукупність неписаних правил, які передавалися усно з покоління в покоління, діяло в межах общини, відображало схильність до спільності, прагнення забезпечити єдність, згуртованість соціальної групи, домінуючим було встановлення зобов'язань членів соціуму, а не їх суб'єктивних прав. У звичаєвому праві не було чіткого розмежування норм права і моралі, тому при вирішенні соціальних конфліктів надавали перевагу процедурам примирення.

2. Етап колоніального розвитку звичаєвого права і впливу на нього основних правових сімей. У період колоніального правління сформувалася дуалістична система права, що включала право (романо-германське або англійське), введене метрополіями, і звичаєве право африканських суспільств. Іноземне право охоплювало адміністративно-правові, торгові, кримінально-правові відносини, у сфері дії звичаєвого права залишалися питання землеволодіння, сімейні та спадкові відносини. Впровадження права метрополій в країнах Африки здійснювалося спеціальними декретами та законами колоніальної країни і застосовувалося у визначеній мірі.

3. Етап незалежного розвитку, тобто етап формування сучасних правових систем африканських країн (з 60-х років XX ст.). Основні напрями правового розвитку в умовах побудови національної незалежності спрямовані на подолання колоніальних нашарувань, обмеження регулюючого значення правового звичаю та розширення законодавчого регулювання суспільних

¹ Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння : [монографія] / [Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук та ін.] ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2013. – С. 414.

відносин.

Для більшості сучасних африканських держав характерними є такі тенденції:

- проведення уніфікації звичаєвого права та відмова від роздрібнення права;
- проведення законодавчої діяльності;
- включення чинних звичаїв до галузевих кодексів та інших нормативних актів;
- запозичення норм зобов'язального, торгового, адміністративного, кримінального та інших галузей права від колишніх метрополій при створенні національних кодексів;
- формування загальнотериторіального права, створення єдиної національної правової системи в межах своєї території стало можливим і необхідним в умовах деколонізації країн Африки та Мадагаскару;
- збереження відмінностей між правовими системами країн, що пережили колоніальну залежність різних метрополій (країн романо-германського права та Англії)¹.

Отже, сучасний стан правового розвитку Африки можна охарактеризувати як важкий перехідний період визначення шляху і засобів взаємодії двох правових традицій – європейської законодавчо-прецедентної та африканської звичаєво-правової.

Таким чином, юридична карта сучасного світу представлена різноманіттям правових систем, що при схожості їх характерних рис типологізуються у правові сім'ї, які й є відображенням загального, особливого та унікального у правовій дійсності різних країн світу. Сучасний правовий розвиток відбувається в умовах процесів глобалізації, які охопили різні сфери суспільного життя. Глобалізація сучасного світового співтовариства у правовій сфері сприяє формуванню єдиного правового простору, що певним чином «стирає кордони» між національними правовими системами як однієї правової сім'ї, так й навіть різних, перш за все, завдяки розвитку міжнародного права, функціонуванню міжнародних організацій і міждержавних об'єднань.

Контрольні питання:

1. Розкрийте поняття та ознаки правової системи.
2. Охарактеризуйте структуру та вкажіть елементи правової системи.
3. Вкажіть критерії типології правових систем та окресліть, які правові сім'ї складають сучасну юридичну карту світу.
4. Яке історичне джерело та періоди розвитку романо-германської правової сім'ї?
5. Назвіть ознаки романо-германської правової сім'ї.
6. Охарактеризуйте систему форм (джерел) права романо-германської правової сім'ї.
7. Що є історичними витоками англо-американської правової сім'ї?

¹ Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скаун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2006. – С. 644.

8. Визначте структуру права англо-американської правової сім'ї.
9. Наведіть основні ознаки та форми (джерела) мусульманського права.
10. Розкрийте типологічні ознаки традиційно-звичаєвого права.